

Josip Weissgerber

ČOVJEKOVA SLOBODA

Ova studija o čovjekovoj slobodi pristupa problemu prvotno filozofski, dok ćemo se u završnom poglavlju, »Ugrožena sloboda«, osvrnuti na vidove koje tom životnom problemu dodaje eksperimentalna psihologija.

U članku pod naslovom »Prave čovjekove dimenzije (Obnovljeni život 5/1972., str. 438—458) obradili smo dokaz da postoji nematerijalna duša iz čovjekove slobode. Sad bismo razradili samu činjenicu i domet čovjekove slobode. A morat ćemo početi s razjašnjavanjem pojmova jer se danas na tom području semantičko polje pojma »slobode« opterećuje novim primjenama u fizici i u filozofiji.

Pojam slobode u suvremenoj fizici

U suvremenoj fizici govori se o »indeterminizmu« (neodređenosti) u više smislova. Potrebno je odmah upozoriti da neodređenost (indeterminizam) nije isto što i autodeterminacija (samoodređivanje) u čemu je bit slobode. Indeterminizam u fizici objašnjuje se na tri načina:

a) Nuklearna fizika pretpostavlja da su sve subatomske formacije valne strukture. U formuli Planckove konstante sudjeluje energija, valna dužina i brzina: $h = E \frac{1}{\nu}$ pa nije lako odrediti koliko koji parametar sudjeluje u zajedničkoj konstantnoj vrijednosti.

b) Mjerni postupak mijenja bitno mjerenu situaciju pa se moramo dovinuti bivšem stanju koje smo htjeli mjeriti.

Zbog obaju navedenih razloga fizičari se služe statističkim računom vjerojatnosti. Albert Einstein usprotivio se novoj statističkoj fizici. »Moram priznati«, veli on, »da pridajem samo privremeni značaj toj interpretaciji« (statistici kvanta). Vjerujem još u mogućnost modela stvarnosti, tj. u teoriju koja pokazuje same stvari, a ne samo vjerojatnost njihova

zbivanja.«¹ Einstein protestira »što je atom unio u katedralu prirodnih znanosti škandal slučaja. Ne mogu dopustiti da se dragi Bog igra kockama u svemiru.«² — »Ob der liebe Gott würfelt?« Zar se dragi Bog kocka? — pita Einstein indeterministe.

Niels Bohr nastojao je urazumiti Einsteina govoreći mu da je indeterminizam samo nastavak njegove teorije relativnosti primijenjene na mikrokozmos i tu valja uzeti u obzir promatrača. »U drami egzistencije« — veli Niels Bohr — »mi smo ujedno djelatelji i promatrači.«³ Einstein mu odgovara: »Teorija Nielsa Bohra ne predstavlja 'fizikalnu realnost', koja je polje, nego međusobno djelovanje polja i mjernih instrumenata.«⁴ »Logički je moguće vjerovati u princip indeterminizma bez protuslovlja, no on se protivi mom znanstvenom instinktu; ne mogu izostaviti napore da se stvori potpunija zamisao.«⁵

Max Born navodi protiv Einsteina Ernsta Macha, koga je Einstein smatrao svojim učiteljem: »Mi zaboravljamo da nužnost naših misli nije drugo doli plod duge navike.« — Einstein mu piše 7. XI 1944.: »U znanstvenom očekivanju postali smo antipodi. Vi vjerujete da se Bog kocka, ja pak vjerujem u savršene zakone u svijetu stvari, a te stvari postoje kao realni objekti koje ja nastojim shvatiti na divlji spekulativni način.«⁶ »Generalnom teorijom polja želim sačuvati rigidni determinizam klasične fizike, a vjerojatnosti pridajem samo tu ulogu da ona sakriva naše neznanje o tome kakvi su početni uvjeti ili, ako hoćete, da sakrije naše nepoznavanje pretpovijesti sviju pojedinosti u sustavu o kojemu se radi.«⁷

Ostavši sam, Einstein se nije dao pokolebati. On piše Ilsi Rosenthal-Schneider: »Protiv gotovo svih suvremenih fizičara čvrsto sam uvjeren da bitno statistički značaj sadašnje kvantne teorije treba pripisati činjenici da ta teorija radi s nepotpunim prikazom fizičkog sustava.«⁸

Svakako da Einsteinov stav bolje odgovara filozofiji o materijalnom svijetu, kozmologiji. Étienne Gilson reagirao je kao filozof na nastup Heisenbergova indeterminizma s izjavom da će makro-determinizam klasične fizike proći kroz krizu indeterminizma da bi dospio na kraju do mikro-determinizma.

¹ A. EINSTEIN, *Critical Points of Modern Physical Theory*, u *Journal of Philosophy of Science*, vol. 4. 1937., p. 337.

² PHILIPP FRANK, *Einstein, his life and his time*, 1948., 3195(3). Hrvatski prijevod 1959., str. 287.

³ P. FRANK, nav. dj., str. 236.

⁴ P. FRANK, nav. dj., str. 368.

⁵ P. FRANK, nav. dj., str. 222.

⁶ P. FRANK, nav. dj., str. 176.

⁷ P. FRANK, nav. dj., str. 176.

⁸ Paul Arthur Schilpp, izdavač kolekcije *Albert Einstein — philosopher-scientist*, New York 1951. U toj zbirci A.: EINSTEIN, *Reply to criticism*, str. 666.

c) No postoji i treći oblik indeterminizma, na koji pristaje i sam Einstein postavljajući sudbonosno pitanje: Što čini da se rađaju »mase«, tj. dinamični sustavi u polju fizikalnih svojstava? — Einstein odgovara: »Nijedna teorija ne daje tumačenja kako polje stvara mase.«⁹

Indeterminizam »prostora fizikalnih svojstava«, Einsteinove fundamentalne realnosti, s obzirom na organizaciju oblika »mase« u njoj jest neodređenost materijala u koji konstruktor unosi dinamiku i strukture kako hoće. Samo je fizikalno polje indeterminirano, ali ne slobodno; slobodan je konstruktor koji ga oblikuje.

Pojam slobode Jean-Paul Sartrea

U svom glavnom filozofskom djelu »L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique«¹⁰ Sartre poistovjećuje »slobodu« s pojmom »kontingencije« (nenužnosti), a u najnovijim studijama s pojmom »slučajnosti«. (O problemu »slučaja« napisao sam poglavlje u knjizi »Osnovni zakon svemira«, 1972. str. 76—84.)

Bit je čovjekova po Sartreu da je apsolutna nemotivirana sloboda: čovjek treba da sâm sebe svojom kreativnošću stvori nekontingentnim. »Svaka je ljudska realnost ujedno projekt da preobrazi svoju vlastitu svijest (*Pour-soi*) u svijest koja ne bježi od sebe (*En-soi — Pour-soi*) i projekt da sebi prisvoji svijet kao cjelinu bitka-u-sebi (*Être-en-soi*) pod oblicima jedne osnovne kvalitete. Sva je čovjekova realnost strast, ukoliko hoće da se izgubi u svrhu da utemelji bitak i da ujedno konstituirati bitak u sebi koji nije kontingentan budući da je svoj vlastiti temelj, *Ens causa sui*, koji religije nazivaju Bogom. Zato je čovjekova strast obratna od Kristove, jer čovjek se gubi kao čovjek da bi se rodio kao Bog. No ideja »Bog« je kontradiktorna i mi se uzalud gubimo: čovjek je beskorisna strast.«¹¹ — Kao što je Bog u sebi potpuno u svemu apsolutan, nuždan (nekontingentan), ali savršeno slobodan da stvara ili da ne stvara, a — kad stvara — slobodno bira što će stvoriti, tako Sartre zamišlja da čovjek, u svojoj kontingentnosti apsolutno slobodan, sebe hoće prometnuti u Boga, što je apsurdan cilj jer je Bog apsurdan pojam i zato je čovjek apsolutno slobodan i ujedno beskorisna strast da postane Bog.

U ovoj studiji ne namjeravamo analizirati čitavu Sartreovu filozofiju, u kojoj se bijedno i siromašno kontingentno biće samo apsolutno obogaćuje iz svojega siromaštva. Mi u toj zamisli vidimo apsurd. Sartre vidi apsurd u pojmu Boga. Najvrednija je posljednja Sartreova antinomija: Bog je nemoguć jer je nemoguća svijest sama u sebi jasna bez pomoći objekata, »*présence à soi*«. ¹² Duboki Sartreovi tekstovi zaslužuju detaljniju analizu za koju mi ovdje nemamo mjesta, pa ćemo se zadovoljiti

⁹ P. A. SCHILPP, nav. dj., str. 675.

¹⁰ Izd. Gallimard, Paris 1943.

¹¹ *L'Être et le néant*, str. 708.

¹² Nav. dj., str. 119.

općenitim odgovorom: I mi ljudi svjesni smo ne samo objekata nego i sebe koji te objekte mislimo. S druge strane antinomija svijesti koja je prisutna sama sebi nije apsurd nego nedostatnost naših ljudskih kategorija da njima izrazimo Boga. Štoviše, Bog koji ne bi nadilazio čovječanske kategorije, koji, dakle, ne bi bio misterij, ne bi više bio Bog, nego nešto dostupno nama. Naša pozicija zahtijeva da ne možemo Boga potpuno shvatiti, jer naša je spoznaja naša ograničena bit u akciji. Svojom biti ne možemo adekvatno izraziti Božju bit.

Za Sartrea postoji samo čovjek sa svojom apsurdnom ontološkom strašću koja je kontingentna, a stremlji za tim da prestane biti kontingentna. »Što mora, dakle, biti čovjek u svojoj biti kad po njemu ništavilo dolazi k bitku?«¹³ — Čovjek je sloboda koja samu sebe određuje. »Ljudska sloboda dolazi prije čovjekove biti i čini je mogućom. Nipošto nije da čovjek najprije jest da bude zatim slobodan, nego nema razlike između 'biti čovjek' i njegova 'biti slobodan'.«¹⁴ Da bi utekao tjeskobi apsolutne slobode, čovjek glumi Boga,¹⁵ koji je bitak smiren u sebi (*En-soi*), beskrajna gustoća bitka.¹⁶

Sartre, dakle, ontologizira pojam slobode premda je sloboda predikat djelovanja bitka, a ne bitka samog. Čovjeka gleda kako sam slobodno ključa iz božanskog stvaranja bez Boga, koji ga stvara.

Claude Bruaire pokušao je u knjizi »*L'affirmation de Dieu*«, 1964. stvoriti ispravnu filozofiju o Bogu, prilagodivši se nastranoj Sartreovoj terminologiji: Boga je definirao kao »beskrajnu slobodu«, a čovjeka kao »ograničenu slobodu«. Jesu li bitak i sloboda isto? — pitamo Claude Bruairea, odobravajući inače njegovu knjigu kao cjelinu. Ne smijemo stvarati konfuzije preuzimajući nečiju samovoljnu terminologiju. Bog je Bog ako i ne stvara. U njemu je sve nužno i nikakva promjena nije zamisliva. Sloboda je svojstvo akcije, a ne bitka. Bog nije slobodan da bude, on nužno jest. Uostalom, apsurdno je biti slobodan da budem jer bih morao biti da se načinim i ne biti da budem načinjen. Bog je apsolutno slobodan hoće li stvoriti nešto različito od sebe i kako će to stvoriti. Jezik je ipak kolektivna tvorevina i kolektivna svojina. Pojedinci ne smiju ovako maltretirati jezik pridajući posve ustaljenim terminima sasvim nova značenja. Za nove pojave i pojmove smijemo stvarati nove termine i stipulirati im značenje, kako se to kaže. Richard Robinson dao je spasosne savjete u tom smislu u svojoj knjizi *Definition*.¹⁷

Zlorabom jezika opterećuje se filzofija nepotrebnim lingvističkim problemima. Žele li možda nedisciplinirani pronalazači termina »zablenuti malograđanina« (*épater le bourgeois*) da ih smatra dubokima jer ih ne

¹³ Nav. dj., str. 60.

¹⁴ Nav. dj., str. 61.

¹⁵ Nav. dj., str. 100.

¹⁶ Nav. dj., str. 116.

¹⁷ Clarendon Press. Oxford 1954.

razumije? — Semantika pojma slobode zamršena je i bez konfuzne terminologije.

Pojam i oblici slobode

Počnimo sa značenjem riječi »sloboda« kako se općenito upotrebljava. Za divlje životinje kažemo da su »slobodne« u prirodi. Čovjek koji nije u zatvoru ili u zarobljeništvu, kaže se da je »u slobodi«. Radi se o vanjskoj ili o fizičkoj slobodi. Mi govorimo o unutrašnjoj slobodi.

Koliko ima stvari koje nas mogu zarobiti, toliko ima i načina vanjske i unutrašnje slobode: sloboda od kazne, od zakona, od straha, od prijetnje, od dužnosti . . .

Kad govorimo o unutrašnjoj slobodi, možemo razlikovati:

- a) slobodu da djelujemo ili ne djelujemo (*libertas exercitii*)
- b) slobodu da činimo ovo ili nešto drugo (*libertas specificationis*)
- c) slobodu da radimo dobro ili zlo (*libertas moralis*).

Nalazimo se u doba između dvije pretjeranosti: između determinizma pozitivista i mehaničkih materijalista i apsolutnog indeterminizma, upravo božanske slobode koju Jean-Paul Sartre pridaje čovjeku. Čovjek je po njemu iracionalno nemotivirano slobodan. Heisenbergov indeterminizam u fizici stvorio je novu atmosferu u prirodnim znanostima u kojoj neki čak i atomima pripisuju slobodu.

Nijekanje slobode bilo je i bit će često bijeg od odgovornosti. Ako nismo slobodni i gdje nismo slobodni, nismo ni krivi. Pa i preuveličavanje slobode, slobode od svih moralnih i društvenih spona, može biti bijeg od odgovornosti i zadataka.

Opasno je ako znanost postane postulat jedne priznate ili nepriznate težnje.

Čovjek svakako nije uvijek i u svemu slobodan. Nisu ni svi ljudi jednako slobodni. Tijelo uopće nije po sebi slobodno, samo je duh slobodan. No kako je bitno vezan uz tijelo, mora se boriti za sve veću slobodu. Nemamo, na primjer, slobode da ni na što ne mislimo, a često i podliježemo imperativnim potrebama tijela.

Iracionalna sloboda bez obzira na vrednote nema vrijednosti, ona je besmislena. Slobodu imamo da se odlučimo za vrednote.

Savjest i pravni poredak kao test svijesti o slobodi volje

Iako smo često pod diktatom potreba i želja, uvijek smo svjesni da smo prema većini stvari u svijetu slobodni: da bismo mogli ubrati ovaj ili onaj cvijet, poći ovamo ili onamo, pogledati kroz ovaj ili onaj prozor itd. Dakle, i kad smo donekle determinirani, nismo loptica koju svaki dašak baca amo-tamo. Uvijek smo u nečemu slobodni. Istina, sloboda u malenkostima nije životno važna ako smo zatajili u odsudnim stvarima

o kojima ovisi vrijednost našeg života. No gdje nismo slobodni, nismo ni odgovorni.

Ima svejedno sretnih časova kad su naše potrebe utažene, kad zaista ničim nismo gonjeni ni određeni: pred nama stoje tisuće mogućnosti kako ćemo upotrijebiti vrijeme: mi izaberemo jedno zaposlenje s potpunom sviješću da smo mogli izabrati i nešto drugo. Uostalom, to možemo dokazati odmah u slijedećem trenutku.

Kad se radi o izboru dobra ili zla (*libertas moralis*), onda se ta svijest o slobodi manifestira kao »savjest« koja ili usređuje mirom ili muči grizodušjem. Ne niječemo da »savjest« može biti iznakažena, može biti patološki super-ego koji neopravdano koči ličnost. No nema čovjeka koji ne bi osjećao da je mogao biti i bolji. »Sa žalošću pozdravljam ono bolje 'ja' koji sam mogao biti.« (Goethe)

Da nema svijesti o slobodi i o odgovornosti, bile bi nam nerazumljive ili ne bi postojale riječi kao: kajanje, žao mi je, mogao sam bolje učiniti, neka mi bude oprošteno, bit ću bolji, popraviti ću se i slične.

Pravni poredak samo je kolektivizirana savjest. I opet, kao što ima iznakaženih savjesti, ima i neopravdanih konvencionalnosti i zabrana koje društvo traži, a ne zdrava etika i pravo. Kraljevski apsolutizmi i totalitarni državni ustavi već stoljećima hipertrofiraju kompetencije države tako da marksizam teoretski zahtijeva ukinuće države koju definira kao hipertrofiju vlasti; moralo bi ostati samo društvo.

I u najblažoj upravi i najzrelijoj političkoj demokraciji i višepartijskoj sredini ostaju neophodni: sudovi, zakoni, kazne, globe... Čitav pravni poredak pretpostavlja čovjekovu odgovornost i slobodu. U slučaju kad psihijatar u sudskoj ekspertizi uspije dokazati iznimno neslobodno stanje, smatramo da nema smisla osuditi čovjeka ili da mu se kazna mora znatno ublažiti. Za duševno zakočenoga čovjeka na mjestu je psihoterapija, a ne osuda. — Ne znam kakvu okrutnost ili glupost počinile životinje, ne vodimo ih na sud. Nema zakona za ovce, krave, konje i pse..., nego samo za njihove vlasnike.

*Nema vektorske analize motiva;
čovjek može gospodariti motivima*

Kurt Lewin, najprije student fizike, a zatim psiholog, prenio je fizikalne pojmove u dinamičku psihologiju. Ustanovio je da nešto kao vektorska analiza i paralelogrami sila ne postoje u svijetu čovjekovih motiva.

Bilo je i u starini (Buridanus), pa i danas ima pokušaja da se čovjekov izbor rastumači kao konstelacija motiva. Prije izbora postoji redovito istraživanje, informiranje i razmišljanje (*deliberatio*). Izbor bi trebao da slijedi pametnije razloge. Nažalost, to se ne dogodi uvijek, pa i kad se dogodi, ne znači da čovjek nije bio slobodan učiniti lošije.

Prvo treba reći da sloboda nije isto što i mušičavost i čista samovolja. Ako u mušičavosti i bezrazložnoj samovolji ima slobode, ona ne služi drugim vrednotama do samoafirmacije. Sloboda vrijedi ako se temeljito informiramo i biramo bolje, dakle kad sami izgradimo motive. Mi smo pri tome svjesni, pa i kad slijedimo bolje motive, da smo mogli činiti i drukčije i da ima ljudi koji u sličnoj motivacionoj situaciji rade drukčije. »Mogao je prekršiti zakon, a nije prekršio; zato će njegova dobra biti učvršćena, a zajednica će hvaliti njegova dobročinstva« (usp. Sir 31, 10—11). — Čovjek, ako hoće, tj. ako se ne zapusti, može gospodariti i samim motivima, može usmjeriti svoja istraživanja i razmišljanja samo u jednom smjeru: onda je u stvari već izabrao, razmišlja tek da taj izbor opravda.

Ne smijemo zaboraviti da se mnogi ljudi zapuste pa u odlučnim momentima više i nisu slobodni (*agunt ex praeconcepto fine*). Njihova se sloboda onda očituje samo u sitnicama bez životne važnosti, a u velikim odlukama zatajuju. No mi smo odgovorni i kad sebe zapustimo.

Samo je duh u nama slobodan, odnosno, po njemu smo samo slobodni, po tijelu smo determinirani. Osim toga, zdravi i pametni motivi dovest će većinu ljudi do sličnih odluka. Zato psiholozi i sociolozi mogu računati na konstante ljudskog ponašanja. Psihološki i sociološki zakoni druge su naravi od fizikalnih i kemijskih zakona. Sociološki i psihološki zakoni statistički su, djeluju kao jači ili slabiji faktori. Psiholozi i sociolozi zadovoljni su kad dobiju rezultat koji na razini rizika od 5% ili 1% značajno nadmašuje puki slučaj. Fizikalni zakoni daju, naprotiv, aproksimativno stopostotne rezultate. Odstupanja od stopostotnih rezultata pripisuju se mjernim pogreškama koje fizičari nastoje neutralizirati grupnim postupcima da se nesistematski faktori pogreške međusobno ukinu. Već ta principijelna razlika između psiho-socioloških i fizikalno-kemijskih fenomena pokazuje da postoji razlika između potpunog determinizma u prirodi i kvasca slobode u ljudskom ponašanju.

Čovjek nije slobodan od slobode, ne može zaustaviti svoju dinamiku

Čovjek je bačen u život, ne može uteći od svoje slobode i odgovornosti. »Sloboda od slobode« jest paradoksalan izraz u kojem riječ »sloboda«, prvi put upotrijebljena, nema drugog značenja nego »biti bez«.

Čovjekova svijest spontano stremlje nekamo, *intendit*, intencionalna je. Ne možemo zaustaviti svoju svijest ni duševno ni tjelesno. Mozak troši i do dva i po puta više goriva od drugih tkiva iste težine. On uvijek radi. Makar cijeli dan »ništa ne radili«. Bez spoznavanja nekog objekta nema ni svijesti. Dok mirno radimo, mi uopće ne uvećavamo mozgovnu umorenost. Zato Benedict-Rotov aparat za mjerenje »duga kisika« ne pokazuje tipično intelektualan umor, kao što pokazuje motorni i afektivni umor (od emocionalnih napetosti i sukoba). Svoju svijest možemo zaustaviti samo revolverskim hicem u glavu i otrovima.

U tom smislu nemamo *libertatem exercitii* u potpunosti: ne možemo ni na šta misliti, možemo samo birati između raznih misaonih sadržaja. Iгла naše svijesti neprestano plete drugo tkivo, mi samo odlučujemo hoće li to biti lijep sag ili zbrka gluposti i što će se prometnuti u djelo.

Čovjek je ograničen, ali stvarno slobodan i odgovoran

Kako je naša nutrina često zanemarena te nosimo čitave biblioteke više ili manje zapuštene prošlosti koja u nama neizbrisivo djeluje (podsvijest), nije lako točno odmjeriti slobodu i odgovornost pojedinca čovjeka.

Posljednji ontološki korijen slobode jest otvorenost čovjekova duha prema neograničenom horizontu (pojmu) »bitka«. Ništa ga ne ispunja, sve na njemu izađe kvantitativno i kvalitativno ograničeno. Mi uvijek možemo zamisliti nešto veće i ljepše. Ništa nas stoga ne može potpuno »začarati«. Kad bismo jednom sreli apsolutno dobro, ne bismo više prema njemu mogli biti slobodni. Radi se, dakle, o duhovnom dinamizmu u nama. Budući pak da je čovjekov duh inkarniran, uronjen, utkan u tijelo, mi tu maksimalnu slobodu prema svemu ograničenom gubimo, pa nas »začaraju« i po koja ograničena dobra. Idoli zauzmu mjesto Božje. Tijelo dodaje još svoje osnovne potrebe, koje — ako su neutažene — imperativno sile na zadovoljenje (glad, žed). Seksualna težnja u službi je vrste te nije tako nametljiva, ali neobično snažno traži svoje. Granicu između slobode i determiniranosti povlačimo nazad i naprijed mi sami odgojem i samoodgojem (askezom).

Ugrožena sloboda

Preuveličavanje slobode pojavilo se u filozofiji te zahvatilo u drugom obliku fiziku, dok eksperimentalna psihologija pretjeruje u obratnom smislu, svodeći čovjekovu slobodu na beznačajan ostatak, na »otočić svijesti u oceanu podsvijesti«. Ta dijalektička situacija, koju mi slabi ljudi ostvarujemo pred svim težim problemima, poziva nas na dublji studij da obogaćeni doprinosima teze i antiteze dođemo do što bolje sinteze. Iz škara te opasne dileme, o kojoj ovisi sav moral i vrednovanje ljudskog života, izaći ćemo neozlijeđeni samo vještim manevriranjem do produbljene sinteze.

Freudova istraživanja nadahnula su praktički pesimizam čitavoj psihologiji. Pa i najsvjetliji Freudov citat jedva spasava vjeru u čovjekovu slobodu: »Kolikogod mi naglašavali da je ljudski intelekt nemoćan kad se usporedi s ljudskim nagonskim životom i imamo pravo, ipak je nešto posebno s tom slabošću. Glas je intelekta tih, ali ne miruje nikad dok ne isposluje saslušanje. Na kraju, nakon nebrojeno opetovanih stranputica, opet se pojavljuje taj glas. To je jedan od malo razloga zbog kojih smi-

jemo biti optimisti, gledajući u budućnost čovječanstva, ali ta nada ne znači u sebi ništa neznatno. Primat intelekta leži sigurno u dalekoj, ali vjerojatno ipak ne u nedokučivoj daljini.«¹⁸

Razumljiv je pesimizam psihoterapeuta koji se smatra optimizmom kad pripusti bar nešto nade. Oni se bave zaista ljudima s upropaštenom slobodom. No smiju li oni iz toga povlačiti zaključke za čitavo čovječanstvo? U naše dane i u psihoterapiji prevladava vjera u čovjekovu inicijativu. Sve više se cijeni Rogersova nedirektivna metoda, autoanaliza Karen Horneyeve, radna terapija kojoj H. J. Eysenck jedinoj pridaje značajniji terapijski učinak po faktorskoj analizi koju je primijenio kao psiholog i kao psihijatar na različite terapijske postupke. Duševno zdravlje shvaća se kao unutrašnja sloboda i elastičnost, a ozdravljenje kao samooslobodenje, pri čemu psihoterapeut sudjeluje samo kao delikatni svjedok, koji nikad ne intervenira. Ne oslobodi li se čovjek sam, ništa i nitko ga ne može unutrašnje osloboditi, može mu samo pomoći u tom poslu.

Najviše je pesimizma zadržala Jungova individualistička psihologija, koja je ujedno i najmanje kritična prema vlastitim teorijama. Školi Karla Gustava Junga moramo priznati da snažnije od ikoje druge škole skuplja sav historijsko-kulturni inventar, no njoj je potrebna demitologizacija, premda predstavnici Jungove škole vrlo smiono demitologiziraju sve i sva. Komentirat ćemo knjigu Pierre Dacoa, *Les triomphes de la psycho-analyse*.¹⁹

Euharistija i istočni grijeh strpani su u arhetipske mitove.²⁰ Naša majka Crkva odgovara projekciji naše želje da se vratimo u majčinsko krilo.²¹ Krist, leteći tanjuri, Pastir, Otkupitelj, westernski junaci, Jaganjac, Hitler itd.²² za Pierre Dacoa spadaju i u istu kategoriju, pa i Bog-kažnjavatelj Starog zavjeta i nakloni Bog Novog zavjeta arhetipi su.²³ Adam koji počinja neznatnu pogrešku i biva strašno kažnjen zapravo je htio postati kao otac pomoću kanibalskog obreda jedenja koji iskršava u novom obliku u Euharistiji.²⁴ Sve se tumači nevjerojatnom sigurnošću kao arhetipski mit. Pierre Daco zna bolje od Isusa Krista što je htio reći riječima: »Po uskrsnuću neće se ni ženiti, ni udavati, nego će biti kao anđeli na nebu... Znači li to hvaliti čistoću? Nipošto! Arhetip znači: oni koji su

---

¹⁸ Navodi Freuda MARC ORAISON u članku *Sünde, Beichte und Tiefenpsychologie*, u *Anima* 1952., 2.

¹⁹ Marabout Service, Gerard et Co, Verviers 1965.

²⁰ P. DACO, *Les triomphes de la psychoanalyse*, str. 23.

²¹ Nav. dj., str. 269.

²² Nav. dj., str. 277.

²³ Nav. dj., str. 282.

²⁴ Nav. dj., str. 287. i 289.

potpuni u sebi (muž i žena ujedno) ne trebaju se ženiti da bi našli nestalu polovicu samoga sebe i oni su vječni.«²⁵ Koji ne vjeruju u te fantastične kombinacije, nemaju mašte. »Većina su ljudi pravi bogalji mašte.«²⁶

Psihoterapeut Jungove škole mora biti neobično stvorenje. Mora biti inteligentniji »daleko iznad prosjeka«. »Njegova kandidatura bit će ispitivana, diskutirana, prorešetana, prihvaćena, odbijena ili odgođena.«²⁷ Nakon 200 do 300 sati analize »malo je primanih a još manje izabranih.«²⁸ — Zar ne, ugodno je zamisliti se ovako kao izabrani specimen nadčovjeka? — Analist ne smije u isto vrijeme baviti se s više nego jednim pacijentom.²⁹ Kao uspjeh smatra se da pacijent postane od katolika boljim katolikom ili ateistom.³⁰ Nitko ne može sam sebi pomoći. Pitanje je onda kako je uopće počela psihoterapija. »Autoanaliza brzo završava na krivim pistama koje su vrlo opasne, završava u prividnim introspekcijama u beskrajnom samoispitivanju, u gubitku energija i trajnim tjeskobama (što je protivno stvarnoj psihoanalizi).«³¹

Nipošto ne kanimo nijekati golemu korist duhovnog vođe i da ima slučajeva koji se ne razrješavaju bez pomoći drugoga, no tvrdnje Pierre Dacoa zvuče kao sajamska reklama za neophodnost nečijih usluga. Psihoterapeuti takva kova tvrde s neobičnom sigurnošću: »Bilo bi lako dokazati da velike ličnosti kao što su Gandhi, Dostojevski ili sv. Ivan od Križa sigurno nisu dospjele do stanja koje su ostvarile uz pomoć autoanalize nego zahvaljujući čišćenju koje je paralelno procesima psihoanalize.«³² Pierre Daco ne poduzima to lagano dokazivanje. Pitamo, dakle, tko je bio taj iznimni psihoterapeut, jedan izabran od tisuća, koji je formirao Gandhia, Dostojevskog, sv. Ivana od Križa, Freuda, Adlera, Junga itd.?

Kao završni stih ove fantastične pjesme slušamo kanonadu protiv najopasnijih protivnika: »Trebalo bi ubiti trgovce volje.«³³ Slobodna volja?! — Pierre Daco nalazi samo prezirne riječi, na koje se često svode njegovi dokazi: »I tako biva s ljudskim činima za koje se vjeruje da su promišljeni i slobodni, a podržavaju ih snažne nevidljive skele koje ih determiniraju od A do Ž.«³⁴

Demitologizacija tih sveopćih demitologa — u stvari mitomana — treba da započne od njihove osnovne zamisli »arhetipa«. Postoje formacije

---

²⁵ Nav. dj., str. 292.

²⁶ Nav. dj., str. 320.

²⁷ Nav. dj., str. 38.

²⁸ Nav. dj., str. 40.

²⁹ Nav. dj., str. 48.

³⁰ Nav. dj., str. 49.

³¹ Nav. dj., str. 55.

³² Nav. dj., str. 429.

³³ Nav. dj., str. 27.

³⁴ Nav. dj., str. 274.

otac-mati, animus-anima, postoji regresivna želja za majčinom zaštitom, bijeg u djetinjstvo, bijeg u laž, bijeg u destruktivnu agresiju. Nastrane težnje mogu najteže pogoditi religiozno doživljavanje. Postoji religiozna i nereligiozna patologija koju treba proučavati. No sve to ne možemo tumačiti tajanstvenim iskustvom prije svakog mogućeg iskustva. A same sugestivne zamisli nisu još psihološki eksperimentalni dokazi. »Psiha novorođenčeta jest kao fotografska ploča koja je bila izložena kroz prijašnje naraštaje«, navodi Pierre Daco Junga.³⁵ »Ljudi (ljudi-majmuni?) pomolili su se mučno iz nesvijesti. Dim je obavijao njihov mozak; ta je rudimentarna svijest tinjala poput plamička svijeće.«³⁶

Niz filozofskih činjenica, s kojima bi se sljedbenici Junga morali pozabaviti, govori protiv njihova tumačenja kako nastaju arhetipi. Osim usana koje sišu ništa još nije budno u novorođenčeta. Refleks sisanja djeluje već prije rođenja. No taj refleks nije u neprobuđenom centru doživljen. Moždani putovi — osim njušnog puta koji se nikad ne mijelinizira — ne funkcioniraju prije mijelinizacije. S potpunom nesigurnošću mogli bismo neko doživljavanje pretpostaviti najviše 2 do 3 mjeseca prije rođenja jer, kad se krivulja razvoja inteligencije ekstrapolira nazad, ona pada na točku nula dva do tri mjeseca prije rođenja. Odakle mogu individualistički psiholozi sa sigurnošću tvrditi da postoji neko prednatalno iskustvo, čak neko iskustvo prije začeca kroz tisuće godina? Psihičke formacije koje oni navode sasvim se dovoljno tumače postnatalnim iskustvom. Dijete isprva spava čitave dane, onda se na časove budi, pa zatim počinje razlikovati ljudsku sredinu, kojoj se smiješi, od životinjske i mrtve; od 3. do 6. mjeseca počinje razlikovati majku kao žarki centar. Ona je svakom djetetu ta famozna *Magna Mater*, a svaki otac postoje *Magnus Pater*. Oni su skupa prvi Spasitelji i Izbavitelji te kao dva pola ljudskog doživljavanja — muž i žena — inspiriraju dva kompleksa doživljavanja »Anima-Animus«. Kako u dječaku tako i u djevojčici doživljaj je majke dublji od očeva. Stoga opravdano tražimo dokaze za tvrdnju jungovske škole da svaki muškarac nosi žensku podsvijest, a svaka žena mušku podsvijest. Svi mi nosimo u podsvijesti u obliku nediferenciranih dječjih uspomena najprije majku pa oca. Nije li individualne psihologe pri tome zavela nekritička želja za pravilnim shemama i nije li strpljivo proučavanje činjenica genetičke psihologije pouzdaniji vodič od njihovih mitoloških zamišljaja?

Fantastika koja karakterizira Jungovu školu ne bi bila tako opasna. Mnogi se oslobode svojih duševnih muka putem krive analize, jednostavno stoga što se analiziraju, jer se nutarnje aktiviraju i traže izlaz. *Sibi ipsi quaestio factus sum* (sv. Augustin) — Postao sam samom sebi problem. — Moramo ujedno dodati da se u ovoj studiji bavimo čovjekovom

³⁵ Nav. dj., str. 275.

³⁶ Nav. dj., str. 286.

slobodom pa ističemo negativne strane jungovske škole te prikaz izlazi jednostran. Opasan je atentat na uvjerenje o čovjekovoj slobodi i odgovornosti. Pierreu Dacou je tjeskoba neprijatelj broj jedan, koga treba pošto-poto suzbijati, pa i minimaliziranjem čovjekove slobode. On neuvjerljivo glumi skrajnju indiferentnost: »Psiholog nikad ne sudi nikoga. Nema ružnih stvari u psihologiji.«³⁶ — Može li se tako relativizirati ono što svi znamo da je neplemenito egoističko ponašanje?

Uostalom, Pierre Daco ne mora biti autentičan predstavnik Jungove škole uza sve uspjehe njegovih knjiga. Svojom tvrdnjom da je podjednako uspjela terapija ako pacijent postane boljim vjernikom ili ateistom dolazi on u sukob s osnovnom zasadom Jungove psihologije. Ovome je religioznost centralan faktor duševnosti: »Nisam pjesnički izmislio religioznu funkciju duše — veli Jung — nego sam iznio činjenice koje dokazuju da je duša *naturaliter religiosa* — posjeduje religioznu funkciju.«³⁷ »Među mojim pacijentima iznad sredine života, tj. iznad 35 godina, nije se našao nijedan kome konačan problem nije bio religiozni stav.«³⁸ Jung naziva ateizam »velegradskom neurozom«.

Ne može se, dakle, olako zatomiti spasonosna tjeskoba pred našom životnom odgovornošću. Smatramo stoga da individualna psihologija ugrožava ispravan stav prema ljudskoj slobodi i odgovornosti, štoviše, da ona danas predstavlja glavnog predstavnika psihološkog determinizma.

Zaključak

Sinteza između preuveličavanja i preumanjivanja čovjekove slobode mogla bi se kratko formulirati na slijedeći način:

Čovjek posjeduje iskonsku sposobnost da se u svom životu odluči za dobro ili za zlo. Sudbina mu je stavljena u vlastite ruke. Nije, dakle, slobodan i odgovoran samo u beznačajnim sitnicama svakodnevnog života. U njegovoj svijesti tku se nezaustavno motivacijski kompleksi; on može pri tom pasivno asistirati ili snažno zahvatiti samoodgojem. Može upropastiti i razviti svoju slobodu.

Sloboda mu nije apsolutna, nego uokvirena tjelesnim uvjetima i ograničena. Prošlost i odgoj odlučno modificiraju ljudsku slobodu pa nije lako točno ustanoviti u kojem se obliku pojedinac odlučuje za dobro i za zlo. Čini to i deklarirani ateist koji vrednote i norme nad sobom nediferencirano doživljuje — priznaje ih ili zabacuje.

Najljepši bi plod ove studije bio kad bismo zavoljeli unutrašnje oslobođenje i svojski poradili oko njega. Duševno zdravlje, životna radost i plodnost života ovise o stupnju unutrašnje slobode koju ostvarimo. Sve veliko u čovječanstvu stvorile su oslobođene duše ili duše u naporu oslobođenja. Pa i vrijednost našeg života pred Bogom ovisi o odgovornosti koju razvijemo i primijenimo u službi autentičnih vrednota.

³⁷ Nav. dj., str. 72.

³⁸ Navodi J. RUDIN, *Psychologie und Religion*, 1960., str. 12.

³⁹ C. G. JUNG, *Psychologie und Religion*, Zürich und Stuttgart, 1962., str. 101.